

*FEHÉR Ágota*¹:

A „Lélek által való nemesedés”² szolgálata. Református kollégiumok küldetése a tehetségek támogatásában

*Abstract. Service of “Nobility through the Spirit”.
The Mission of Reformed Colleges to Support Talent.*

In the community of Reformed institutions, children’s growth is accompanied by educators whose mission is a call from God, in the spirit of which they seek to convey the word of the Bible to children. The main message of nurturing talent is to help all students become aware of the abilities they have received from God personally.

Reformed colleges play a special role in this and build on significant historical traditions, and see nurturing talent as a process of complex personal development.

The aim of the present study is to examine the mission of Reformed colleges in relation to talent development by highlighting two examples: the role of the

¹ Egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar, Nagykőrös; e-mail: feher.agota@kre.hu.

² CSERMELY Péter (2019): Ajánlás, In: Szabó Zsuzsa (szerk.): *A tehetség kézikönyve*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 17. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

Reformed College in Sárospatak and of that in Pécs in supporting talent. The sources used were school bulletins and yearbooks.

Keywords: talent management, Reformed college, faith, school bulletin and year-book, Christian pedagogy

„A Magyarországi Református Egyház iskoláinak küldetésnyilatkozata Jézus Krisztus missziói parancsa: »...tegyetek tanítványokká minden népeket...« (Mt 28,19).»³ A református intézmények keresztyén közösségében olyan pedagógusok kísérik a gyermekek felnövekedését, akik számára pedagógusi küldetésük Istentől kapott elhívás, s ennek szellemiségében törekszenek a gyermekek felé is közvetíteni a Biblia szavát. A református értékek tisztelete az élet minden területén megmutatkozik, s a Magyarországi Református Egyház oktató-nevelő tevékenységének kiemelt feladata: „a lehető legtöbbet tegye meg azért, hogy minden növendéke fel tudja mutatni azokat a képességeit, amelyeket csak ő maga kapott a Teremtőtől”.⁴ Az egyéni készségek értékességének megtapasztalása és ehhez kapcsolódva a kibontakozás személyre hangolt segítése közvetlen célt jelent, a református intézmények mindezzel szinte a falaikban hordozzák tehát a tehetséggondozás csíráit. „A valóban működő szellemiséghez »látható« lelkületre van szükség. (...) A református iskolának *bentje* is van, ahová jó bemenni, és ahol jó bent lenni. A *bent* az, ami a *kinthez* képest többletet hordoz: biztonságot, világosságot, bizalmat, bőséget, cselekvő szeretetet.»⁵

Jelen tanulmány célja a református kollégiumok küldetésének megvizsgálása a tehetséggondozás vonatkozásában két példa kiemelésével: a tiszáninneri régióból a Sárospataki

³ ÁBRÁM Tibor – SARKA Ferenc (2016a): Tehetségkereső és -fejlesztő programok a Magyarországi Református Egyház nevelési és oktatási intézményeiben, In: *Különleges Bánásmód*. II. 2. 91. <http://real.mtak.hu/80328/1/KB2016-2-089-W-0010-656680XX0--bram-Sarka.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

⁴ ÁBRÁM Tibor – SARKA Ferenc (2016b): A Magyarországi Református Egyház Tehetséggondozó stratégiája. Tehetségkereső és -fejlesztő programok a Magyarországi Református Egyház nevelési és oktatási intézményeiben, In: Tehetség. XXIV. 1. 14. http://www.mateh.hu/dokumentumok/Tehetség_2016_1.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

⁵ LEHOCZKY Mária Magdolna (2016): Vallásos nevelés a református iskolában. Értéktöbbletek a református iskola szellemiségének munkálásában, In: Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szent István születésnapja alkalmából*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 137.

Református Kollégium, míg a dunántúli régióból a Pécsi Református Kollégium tehetségek támogatásában betöltött szerepén keresztül. Forrásként iskolai értesítők és évkönyvek szolgáltak alapul.

A kutatást a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának *Hitéleti képzések és a tehetséggondozás fejlesztése* című pályázata támogatja.

A tehetség üzenetei keresztyén szellemiségben

A pedagógusok legfőbb célja hozzájárulni a gyermekek fejlődéséhez, a „neki adott tehetség általi szolgálathoz”,⁶ ahhoz pedig, hogy mindez megvalósulhasson, természetesen a személyes gondoskodásuk, az adott gyermekre irányuló figyelmük elengedhetetlen. Tehetséges gyermekek-fiatalok személyiségének sajátosságai, s ezáltal a tehetség fogalmköréről alkotott elgondolások a következőkben ragadhatók meg egy református intézmények körében végzett vizsgálat eredményei nyomán:⁷ átlag feletti általános és speciális képességek (magas IQ, jó memória, kérdezni tudás, lényeglátás, következtetés, figyelem, kommunikáció, eredeti ötletek); feladat iránti elkötelezettség (szorgalom, kitartás); kreativitás; kiváló adottság (éles felfogás, melynek alapján magas szintű teljesítményre képesek); nagy lelki erő (e területen kiválik társai közül); érzelmi érettség, kudarctűrés; kedvvel és élesen tud megfigyelni; tiszta, világos ítéletű; gyorsan feltalálja a hasonlóságokat, s ennek révén jól következtet; termékeny a fantáziája; jó a memóriája.

Kiemelendő a tehetség sajátos jegyeinek sorából mindaz a nagy lelki erő, az a különleges érték, amely Csermely Péter szavai nyomán a „Lélek által való nemesedés”⁸ megvalósulásában is megerősítést nyert. „A tehetség lényege szerintem, hogy mindig ad újat az embernek, éppúgy, mint a Teljesség megismerése. Dimenziókban ad újat, újra és újra megdöbönt a mélységeivel. Mikor úgy érzed, hogy végre kényelmesen mozogsz egy általad megismert dimenzióban: egyszerre csak egy újabb mélység tárul fel, és ez a folyamat

⁶ KALKMAN, Bert – De KOOL, Rieke – ROELEVELD, Evert (2012): *A keresztyén pedagógia esz-szenciája*. RPI-OGO-Driestar Educatief. 20–21.

⁷ ÁBRÁM – SARKA (2016a), 95.

⁸ CSERMELY (2019), 17.

olyan végtelen, mint a Teljesség maga.”⁹ Mindez a megismerési befogadókészség, nyitottság a teremtett világ felfedezése irányában további különleges tartalommal gazdagítja a tehetségesség megítélésének gondolatkörét: „A tehetséget Isten adja annak, akinek akarja. A közösség egyet tehet: hálával elfogadja és megbecsüli.”¹⁰

A „tehetség” kifejezés közvetlenül nem jelenik meg a Szentírásban, helyette a tudás, az értelem, a bölcsesség, a rátermettség, az alkalmasság kifejezések fordulnak elő.¹¹ A *talentumok* bibliai példázata igazolja számunkra, hogy „amit Istentől kapnak az emberek ... azt forgatniuk kell, azzal teendőjük van, és azzal el is kell számolniuk az ajándékozó előtt”.¹² A hasznosítás, a gyarapítás kifejezi számunkra, hogy a szorgalommal kísért munkának megmaradó értéke van, és mindez fokozottabban kibontakoztatandó a társaihoz képest valamely területen magasabb képességekkel rendelkezők számára. Hiszen „akinek sokat adtak, attól sokat kívánnak, és akire sokat bíztak, attól többet kérnek számon” (Lk 12,48).

A tehetségre vonatkozó gondolatkörök két másik bibliai fogalom érintődését is magukban hordozzák:¹³

- a hokmáh vagy *bölcsesség* fogalomköre utal arra, hogy Istenhez mint az élet forrásához és magához az élethez értelmes hozzáállással szükséges viszonyulnunk, s amennyiben ez megvalósul, akkor lehet helyünk a világban, bánhatunk jól a kapott ajándékokkal, és követhetjük szelíden a számunkra elrendelt utat;

⁹ FUSZEK Csilla (2020): *Interjú Csermely Péter professzorral az ECHÁ-ról, az ETSN-ről és a Teljességről...* <https://tehetseg.hu/interjuk/az-echa-rol-az-etsn-rol-es-teljessegrol> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

¹⁰ FODORNÉ NAGY Sarolta (2015): A tehetséggondozás és differenciálás bibliai-teológiai alapjai pedagógiai–pszichológiai kitekintéssel, In: *Sárospataki füzetek*. XIX. 3. 37. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SarospatakiFuzetek_2015/?pg=329&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

¹¹ FODORNÉ NAGY (2015), 37.

¹² KÁDÁR Péter (2020): Hozzájárulás a tehetség fogalmának biblikus értelmezéséhez, In: *Magyar Református Nevelés*. XVII. 2. 7. http://refpedi.hu/sites/default/files/hir_kepek/2020_2_net%20%281%29.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

¹³ FEHÉR Ágota – BÁLINT Ágnes: *Tehetséggondozás a Pécsi Református Kollégiumban régen és most évkönyvek üzenetei nyomán*. [megjelenés alatt].

- a *logosz* pedig az isteni Lelket és alkotóerőt is magában hordozza, ezáltal segít Isten akaratának teljesítésében, vagyis a kapott *kegyelmi ajándék*nak a közösség érdekében kifejezett megvalósításában.

Összességében tehát a tehetséggondozás bibliai gondolat tartalmi hozzáértésként, különleges adottságok adományként való megéléseként értelmezhető, mindez által pedig közvetlen szerepük van képességek mozgósításában, és reménység szerint a közösség javát is szolgálják.

Áttekintve a Tehetségpontként¹⁴ is működő református köznevelési intézmények tehetséggondozó tevékenységének és szellemiségének sajátosságait, a tehetségek segítéséhez kapcsolódóan a következő szemléleti sajátosságok azonosíthatók:¹⁵

- kiemelt szerepe van a közösségnek, az összetartozás élményének, a társas készségek fejlesztésének, a támasz megélésének;

- elköteleződés a bibliai értékek mellett, a tisztelet, a megértés üzenetének átadása, az elfogadás, a személyre hangolt figyelem kifejeződése, szeretetteli légkör, bizalom és reménység a tehetségek kibontakozásában;

- érzelmi biztonság támogatása pozitív élmények megerősítésével, többek között az elfogadó légkör, az öröm megélése, a felfedezés és az alkotás szabadsága, értő és megértő személyiség támogatása.

¹⁴ A Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége (MATEHETSZ) kiemelten tekint tehetségpontok szervezésének és működésének támogatására, „a tehetséges fiataloknak személyre szabott segítséget kívánnak nyújtani abban, hogy tehetségüket időben felismerjék és kibontakoztathassák, hogy értesüljenek az őket érintő tehetséggondozó lehetőségekről, hogy a szűkebb és tágabb régióban működő tehetséggondozó tevékenységekkel élő kapcsolatot építsenek ki, illetve a tehetségsegítés folyamatába minél több emberi és anyagi erőforrást vonjanak be.” (*Két pont között a legrövidebb út a tehetség.* <https://tehetseg.hu/aktualis/ket-pont-kozott-legrovidebb-ut-tehetseg> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.)) Legfőbb feladatköre a tehetségazonosítás, a tehetséggondozás, a tehetség-tanácsadás, illetve a tehetségpontok hálózatába való bekapcsolódás, mely tevékenységeket pedagógiai-pszichológiai támogatással, többféle készségterület fejlesztésére építve, komplex módon valósítják meg. A Kárpát-medencében a MATEHETSZ rendszerében immár közel ezeröt száz tehetségpont jött létre.

¹⁵ Az összegzés forrása: FEHÉR Ágota (2021): Tehetséggondozás és érzelmi biztonság, In: *Magyar Református Nevelés*. XXIII. 4. 93–104. <http://www.refpedi.hu/mrn2021/4/#page=93> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

A tehetség fogalomkörének, valamint a tehetséggondozás keresztyén szemléletben kibontakozó sajátosságainak áttekintése megerősítést nyújt abban, hogy a „Lélek által való nemesedés”¹⁶ megvalósulása csakis komplex személyiségfejlesztés által történhet, s mindez a református intézményrendszerben munkálkodó keresztyén pedagógusok elköteleződése, bevonódása nélkül nem valósulhatna meg teljességében. „A keresztyén pedagógus a gyermekre úgy tekint, mint akit az Úrtól kapott felelősséggel tisztel, szeret, és akire odafigyel.”¹⁷ Különleges közösségekként tekinthetünk a református kollégiumok világára, amelyek a tanulásnak, a szellemi gyarapodásnak értékes szakmai műhelyei, egyúttal jóval többek is ennél.

Református kollégiumok mint a tehetséggondozás elkötelezett intézményei

Magyarország iskolatörténetében a kollégiumi típusú iskolák történetének gyökerei a 16–17. századig vezethetők vissza. Ekkor a polgárság előkelőbb rétegéhez tartozó családok gyermekeiket az elemi osztályok elvégzését követően gimnáziumi osztályokba írták be, ahol elsajátíthatták a klasszikus műveltséget. Egyre erősödött azonban a nemesi és polgári réteg törekvése is a méltóságához illeszkedőnek érzett pályára, hivatalok betöltésére való felkészítésre, s természetesen az egyházi, papi hivatáshoz is magasabb fokú ismeretekre volt szükség. Egyetem hiányában olyan akadémiai jellegű osztályokra volt szükség, ahol legalább a felsőfokú ismeretek leglényegesebb elemeit összefoglalták, ezek lettek a kollégium típusú iskolák. Főiskolai tagozatokkal is rendelkeztek, elnevezésük pedig: reformátusok esetében kollégium, evangélikusoknál legtöbbször líceum, katolikusoknál – főleg a jezsuita iskolák esetében – akadémia volt. Ezen iskolatípus elvégzését követően akár külföldi protestáns egyetemeken való továbbtanulásra is volt lehetőség.¹⁸

¹⁶ CSERMELY (2019), 17.

¹⁷ SZENCZI Árpád (2017): A pedagógus elhívása, elhivatottsága, hivatala, In: Erdélyi Erzsébet – Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan. 195–196.

¹⁸ TÓTH László – SARKA Ferenc (2019): A hazai tehetségsegítés története, eredményei 1990-ig, In: Szabó Zsuzsa (szerk.): *A tehetség kézikönyve*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 23–43. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

Protestáns kollégiumok közös sajátosságának tekinthető a teológiai ismeretek oktatása, amely összefügghetett azzal is, ahogyan a reformáció alapjaiban lényegesnek tartotta a bibliai legfőbb igazságok eredeti nyelven való olvasását annak érdekében, hogy az egyre terjedő félreértelmezések helyett az eredeti szövegnek tiszta magyarázata megvalósulhasson. Luther úgy gondolta, hogy „az egyház csak akkor nevezheti magát valóban keresztyénnek, ha újra Pál tanítása szerint végzi a feladatát ... [és] a hit által való megigazulás fontosságát hirdeti”.¹⁹ A kálvini hitelvek alapján kiemelendő továbbá a szigorú munkaetika és küldetésstudat,²⁰ valamint a „puritán kegyesség és életeszmény”,²¹ amelyek szintén fontossággal bírnak a tehetséggondozás folyamatában.

Református kollégiumok Magyarországon a 16. században alakultak: Sárospatak református iskoláját 1531-ben alapították, ám csak a 17. század elején vált teljes szerkezetű felsőfokú képzést nyújtó kollégiummá. Debrecen kollégiuma 1538-ban jött létre, 1588 után pedig külön anyakönyvben vezették a bölcsészeti és teológiai osztályok névsorát. További protestáns kollégium típusú iskoláink (Pápa, Kolozsvár, Várad, Gyulafehérvár, Nagyenyed) szélesebb társadalmi csoportokat megszólítva törekedtek új, művelt vezetői réteg képzésére, egyúttal bentlakásos jelleggel iskolacentrummá is váltak: nevelők segítségével valósulhatott meg elemi, közép és felső szinten egyaránt az oktatás, a teljes ellátás, mindeközben pedig a tehetségek támogatása.

A kollégiumi élet szellemiségének tehát a műveltség átadásánál lényegesen összetettebb szerepe volt: országrészek szellemiségének formálóivá váltak, ablakot nyitottak a nyugat-európai szellemiség irányában, a bentlakásos életforma pedig további segítséget nyújtott az adott intézmény szellemi műhelyé válásának biztosításában. Ehhez az elmélyülés biztosítása, a diákokat foglalkoztató kérdéskörök alaposabb feltárására ösztönző környezet elengedhetetlen, s ugyancsak segítséget adhat a tehetségek kibontakozása során, ha megoszthatja elmélyülésének eredményét mással. Így tehát az idő beosztásának rendje és az egymással való kapcsolatba lépés lehetősége egyaránt jó szolgálatot tett a

¹⁹ MCGRATH, Alister (2007): *A keresztyén hit*. Budapest, Kálvin Kiadó. 17.

²⁰ KÁLVIN János (1991): *Tanítás a keresztyén vallásra*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

²¹ BARCZA József (1988): *A Debreceni Református Kollégium története*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. 303.

képességek kibontakoztatásában.²² Az életet rend szervezte, egyúttal fontos szerepet tulajdonított annak, hogy a diákok aktívan alakíthassák saját művelődésük folyamatát: a közösség erejére is építve önképző társulatok, majd önképzőkörök alakultak. Összességében jelentős tudományos és művészeti gazdagodás vált valóra mindezek nyomán a református kollégiumokban.²³

„A nevelőtanárok mélyen elkötelezettek a csoportjukba tartozó diákok lehető legjobb tanulmányi eredményének elérésében, akár a gyermekük tanulmányi előmenetelére nagyon gondosan figyelő szülők. Az internátusban lakó fiatalok lelkének ápolásával, hitbéli alapjuk szilárdításával, a jó közösséghez tartozás élményével pedig a táptalajt teremtik meg ahhoz, hogy a fiatalok tanulásra, befogadásra készek legyenek.”²⁴

A következőkben két jelentős példát emelünk ki a református kollégiumok köréből, akiknek szellemiségét iskolai értesítőik és évkönyveik hűen mutatják be.

A tiszáninneri régió példája: a Sárospataki Református Kollégium

A „bodroghparti Athénban ... a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától”,²⁵ s ennek szellemisége megmutatkozik abban is, ahogyan a „szegények iskolájává”²⁶ is válhatott az intézmény.

²² PÁLNÉ LENCSÉS Szilvia (2021): Kollégium és tehetséggondozás, In: Bán Magdolna (főszerk.): *30 éves az internátus. Új szőlőskert – a Kecskeméti Református Egyházközség hírmondója*. Kecskemét, Kecskeméti Református Egyházközség. 1. 3–6. <https://krint.hu/krint30/a-30-ev-mar-gojara/kollegium-es-tehetséggondozas> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

²³ TÓTH Tamás (2014): A magyar kollégiumi tehetséggondozás története, In: Balogh László – Bolló Csaba – Dávid Imre – Tóth László – Tóth Tamás (szerk.): *A pedagógusok, szülők együttműködése és a kollégiumok szerepe a tehetségfejlesztésben*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 194–202. https://tehetség.hu/sites/default/files/konyvek/geniusz_31_net.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

²⁴ SZENES MÁRTONNÉ DURUCZ Anna (2021): Kollégisták a gimnáziumban, In: Bán Magdolna (főszerk.): *30 éves az internátus. Új szőlőskert – a Kecskeméti Református Egyházközség hírmondója*. Kecskemét, Kecskeméti Református Egyházközség. 1. 8. <https://krint.hu/krint30/a-30-ev-mar-gojara/kollegistak-a-gimnaziumban> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

²⁵ BAJKÓ Máttyás (é. n.): *A magyarországi és az erdélyi protestáns kollégiumok 1777 és 1848 között*. Budapest. 11–13.

²⁶ BAJKÓ (é. n.), 13.

A tehetségkutatás, -azonosítás a szegényebb sorsú gyermekek közvetlen támogatását is jelentette: „A feladat a magyarság legszélesebb rétegeiért felelősséget érző, szegletkő szerepre alkalmas vezetőemberek, tanítók, tanárok, orvosok, mérnökök stb. termelése azokból az értékes parasztelemekekből, akik e mozgalom nélkül nem tudnának kiemelkedni nincstelen paraszti sorsukból.”²⁷ Comenius szavaival: „Azt kívánom, hogy itt senki a nemességből, senki a polgári rendű ifjúságból, senki a jobb tehetségű paraszti népből a tanultabb csizoltságtól ne legyen távol. Gondoskodni kell arról, hogy az otthoni szűk anyagi helyzet senkit, aki művelődésre vágyik, ne akadályozhasson.”²⁸ Tudatos támogatórendszer segítségével vált lehetővé tehát a tudásban való gyarapodás a „szegények iskolájában”, az intézmény pedig jelentőset tett azért, hogy az iskolázás, a tanulás kiváltsága megszűnhessen.²⁹

A szegényebb sorsú gyermekek neveléséhez kapcsolódóan kiemelendő a Sárospataki Református Kollégiumnak azon törekvése is, amelynek nyomán válogatott, kiemelkedő képességű gyermekek angol nyelvi tudásának tökéletesítése céljából külön foglalkozásokban részesülhettek néhányan. A „népi tehetséggondozó nevelési kísérlet”³⁰ angol elitinternátusi mintára szerveződött. Több évfolyam kiváló tanulói kerültek kiválasztásra, akik később nevelői, korrepetítori feladatokat is elláttak. A rendszer eredményességének kiemelt alapját jelenti az együttélésből eredeztethetően egymás nevelésének, formálásának lehetősége, valamint az általuk kialakított önkormányzatiság, amely szabadságot is biztosított. A kiválasztott tehetségek természetesnek tartották a velük szemben

²⁷ BÁNFAI József (é. n.): *A sárospataki tehetségkutatás megindulása és a kísérlet „utóélete” a hazai szakirodalomban*. 15. <https://www.lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/Csoka-Schmelcz-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014/pdf/Csoka-Schmelcz-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014-015-034.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

²⁸ SZATMÁRINÉ TÓTH-PÁL Ildikó (é.n.): *A tehetséggondozás hagyománya és gyakorlata a Sárospataki Református Kollégiumban*. <https://slideplayer.hu/slide/2008578/> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

²⁹ Harsányi Istvánnak 80. születésnapján szerető barátaitól és tisztelőitől 1988. január 20., In: KATTEIN-PORNÓI Rita (2014): *A tehetségmentés szerepe Harsányi István munkásságában*. Kézirat. 9. https://www.academia.edu/43980073/A_tehets%C3%A9gment%C3%A9s_szerepe_Hars%C3%A1nyi_Istv%C3%A1n_munk%C3%A1ss%C3%A1g%C3%A1ban (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

³⁰ TÓTH (2014), 198.

állított magasabb követelményeket, amelyeknek megfelelni is törekedtek. A későbbiekben szinte valamennyien a szellemi és a politikai elit tagjaivá váltak, így a „pataki modell” más intézményekben is követendő mintává vált.

A Sárospataki Református Kollégium ezen történelmi gyökerű szerepe a személyre hangolt figyelem, a korrepeticionális rendszer kibontakoztatása, amely a benne részesülők életük későbbi szakaszaiban is kísérte. „Ez az egymást oktató rendszer volt a mi erősségünk, tanulói becsületünknek egyik sarkköve. ... körülfogott egy csapat gyengébb tanuló egy-egy erősebbet és magyarázatot kért és kapott minden tudnivalóra.”³¹ A „manzárd”, később „Rätz-ház” néven ismert internátusi részleg olyan szellemi bázisát és egymást támogató kísérését jelentette az érintett diákoknak, amelyben – és amelyen túl – fegyellemmel haladhattak előre tanulmányaikban.

Mindezen túl a „pataki szellemnek” részét képezte a korrepeticionális-tutoriális rendszernek sajátos szociális vonatkozása is:

„Háromféle diákság volt az én diákságom kezdetén Sárospatakon: úrfi, közrendű és inas. Az úrfi vagy társzekéren hozta be a testi táplálására valókat vagy kosztot váltott tanároknál vagy előkelőbb kostadóknál és pedig legjobb esetben a nevelőjének és az őket együttesen kiszolgáló inasnak is. Szép sors volt ez az ún. úrfiság a maga virágzó korában. ... Legtöbbször minden egyes család vagy esetleg két család együtt nevelőt keresett e gyermekei vagy kerestek a gyermekeik mellé, rendszerint e szegénysorsú nagyobb diákok közül vagy általában az akadémikusok közül, mondhatnók úgy is, hogy a tógátusok közül. Az úrfi és nevelő mellé egy-egy szolgáló gyermek is járult, szintén a tanulók sorából, aki ugyanazt a kosztot ette, ugyanazt a levegőt szította, mint akiket kiszolgált s nem ritkán az oktatás mesteriségében is segítőtársa volt a nevelőnek és úrfinak, mert vagy versenyre készítette az úrfit a maga szorgalmával és sokszor élénkebb kötelességérzetével vagy – ha feltebbvaló osztályból volt, mint az úrfi – tanácsolta és oktatgatta is a szükséghez képest. Úrfi, nevelő és inas egy kis családot képeztek rendszerint, amelyben békeség és szeretet honolt.”³²

A kialakult kollégiumi tehetséggondozás hatékonyságát alátámasztotta továbbá, hogy a diákok közül többen külföldi képzés keretében folytatták tanulmányaikat, amely neves

³¹ PANKA Károly (szerk.) (1926): *A Pataki diákvilág anekdotakincse 1. kötet*. Budapest. 21.

³² I. m. 10–11.

intézményekből hazatérve a magyar iskolarendszer tudatos formálóivá váltak. A Sárospataki Református Kollégium tanulóinak fogadalomtétele is szépen kifejezi ezt a szellemiséget: „Ígérem és fogadom, hogy ha az Isten nekem lehetőséget ad, ezt az összeget részben vagy egészben vissza fogom fizetni, hogy ezáltal az Alma Mater kebelében más szegény sorsú ifjak tanulmányait elősegítsem.”³³

A pataki tehetséggondozásnak további jelentős meghatározója az a tudatos tehetőségazonosító tevékenység, amellyel célzottan is keresték a szorgalmas, jó képességű, társait tanítani tudó fiatalokat.

„A pataki tehetséggondozás egyik legalapvetőbb jellemvonása éppen az, hogy felelős munkaközösség akar lenni. Olyan munkaközösség, amely legelőször a lelkipásztorokra, tanítókra, tanárookra, s Szeretetfalva Sárospatakon megfordult polgárraira számít, de nem zár ki senkit sem, aki felajánlja jó szolgálatait. Ennek a munkaközösségnek a természete olyan, hogy komoly eredménnyel csak akkor dolgozhatnak, ha a lelkipásztor társadalom, tanítótság és tanárság teljes mértékben átérzi azt a nagy nemzetmentő hivatást, ami erre a munkára vár. Nekünk, patakiaknak, nem szabad elfelejtenünk, hogy Tompa Mihályt is az igrici tanító hozta be Patakra. Az említett három társadalmi rendet komolyabb és értékesebb, testére-lelkére szabotabb munkaközösség aligha hivogathatja. S vajjon nincs e egyházi és nemzeti életünknek nagy szüksége arra, hogy éppen e három rend értse és becsülje meg egymás munkáját, hiszen mind a három ugyanazokért az eszményekért küzd ... A kérdés lényege az, hogy a nincstelen református családok tehetséges gyermekei is hozzájuthassanak a gimnáziumhoz.”³⁴

Mindez az értékes tehetségsegítő tevékenység, amely magában foglalja a sárospataki „szegények iskolája”, a „manzárd”, a Rátz-ház szellemi műhelyeit, a tehetséggondozás tevékenységkörét, összességében a Magyarországi Református Egyház védőburka alatt virágzó tehetséggondozás, sajnos 1948 júniusában a XXXIII. törvénycikk elrendelése alapján az egyházi iskolák államosításának részeként megpecsételte Sárospatak sorsát – azonban mindezek a pillérek napjaink tehetségsegítő tevékenységei számára is segítséget nyújtanak példáikkal.

³³ Soós Gyula értesítője (1941), In: SZATMÁRINÉ TÓTH-PÁL (é. n.): *A tehetséggondozás hagyománya és gyakorlata a Sárospataki Református Kollégiumban.*

³⁴ HARSÁNYI István (1940): *A sárospataki tehetséggondozó munka.* Sárospatak. 2–4.

A dunántúli régió példája: a Pécsi Református Kollégium

A Pécsi Református Kollégium jogelődje 1916 szeptemberében, „a reformáció 400 éves évfordulójának emlékére alakult meg”.³⁵ Az akkor Siklóson Felső-Baranyai Református Egyházmegye Polgári Leány és Fiú Iskolája és Internátusaként működő intézmény épületében 1929-ig tartózkodhatott; ekkor az épület állapota miatt nem volt lehetséges a felújítás, így a további működés sem. A Pécssett élő reformátusok gyermekeik számára mégis fontosnak tartották a további működést, így az iskola az Internátussal együtt Pécsre települhetett át. 1930 szeptemberében mindezért megindulhatott a Felső-Baranyai Református Egyházmegye Református Leánynevelő Intézetében való oktatás, amely 1948-ig, az államosításig működhetett.

Az államosítás, majd a rendszerváltás után 1992-ben a Kodály Zoltán Gimnázium keretén belül indulhatott el egy református osztály. A „Pécsi Refi” gyökereit jelentő megnyitott kapuk egy kis létszámú osztályt, egy állami gimnázium keresztyén tagozatát jelentették. Azóta jelentős infrastruktúra-fejlesztéssel, a gimnáziumi képzést követően általános iskolai, majd óvodai csoportok is indulhattak, jelenleg három településen mintegy 1 200 diákkal, az óvodától az általános iskola és a középiskola tagintézményein keresztül, majd 1996-tól internátussal is kiegészülve teljesíti küldetését, immár „a történelmi református kollégiumi struktúra hagyományos alapfeltételeit”³⁶ teljesítve. Az intézmény az azóta eltelt évek során „a hagyományos református keresztyén nevelés erős bástyája lett. ... hatása az egész országra kisugárzott és kisugárzik”.³⁷ A következőkben évkönyvek gondolatainak segítségével foglaljuk össze mindennek főbb pilléreit.

Az intézmény első, 1992 és 2002 közötti időszakot átölelő évkönyvét megnyitó gondolatok hűen megerősítik a közösség támaszát, amely minden érintett számára jelentős kapaszkodót is nyújt: dr. Hoppál Péter főigazgató úr az első fáradozások gyümölcsözésének

³⁵ HOPPÁLNÉ ERDŐ Judit – KISSNÉ MAKRA Ildikó – KOVÁCH Péter (szerk.) (2016): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma, Szakközépiskolája, Szakiskolája, Általános Iskolája és Óvodája Jubileumi évkönyv 2010–2016*. Pécs, Pécsi Református Kollégium. http://www.pecsiref-koll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/PRK_evkonyve_2010-2016.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

³⁶ I. m. 10.

³⁷ I. m. 9.

hátterében álló együttes munkálat fontosságát emelte ki, „a lelki-szellemi-fizikai alma mater ... összetartozás-élményét”³⁸ állította gondolatai középpontjába, s mondott köszönetet ennek megvalósulásáért. Bizonyos, hogy az első tíz esztendő alapjainak lerakásában mindenkire szükség volt, mindenki lelki erőforrásaira és a bizakodásra abban, hogy egy olyan vidéken, ahol a protestáns szemlélet szerepe az 1800-as években erősödhetett meg, egy református iskolának helye van.

Az intézmény értékét „a benne élők és dolgozók minőségi jelenléte és munkája teszi igazán értékessé, elismertté. Egyházi oktatási intézményünkben ez az emberi jelenlét – a biblikus gondolkodás szerint – Isten képviselésében való járás feladatával párosul”,³⁹ ahol mindenki átélheti, ő is Isten szeretett gyermeke.

Kegyelmi ajándékként valósulhat meg az intézmény lelkészeinek támaszával való közvetlen találkozás lehetősége is, amely által „ki-ki megtalálhatja azt a hangot, melyben megérezheti az Isten emberi életeteket féltő szeretetét. Ez a »felfelé« tekintés teszi hitelessé az Intézmény falai között dolgozó pedagógust és formálja hitében és jellemében az itt tanuló diákokat is”.⁴⁰ A Biblia üzenete segítséget nyújt annak átélésében, hogy az itt formálódó emberi kapcsolatok mélyebb üzenettel is bírnak, magukban hordozzák a Gondviselés szerepét, a Lélek támaszát. „A Lélek hangja, amely mint felkiáltójel felfelé, Krisztusra mutat, de lefelé is, azaz reánk. Jelzi, hogy fent a hangsúly, lent a pont. Egyszerre mutat a tökéletes Istenre és a tökéletességre vágyó emberre. Alázatra és egyszerre öntudatosságra nevel, ami Isten és egymás felé vezet, szolgálatra indít. Értéket teremt.”⁴¹ Ennek a lelki kapaszkodónak, s általa a Valakihez tartozás, a Tőle kapott kegyelmi ajándék és a hála megélése mind mély és erős támasztékot jelentenek, kiemelt szerepük van tehát abban, hogy az intézményben tanuló diákok a legjobb képességeiket kibontakoztathassák.

³⁸ HOPPÁL Péter – SZABÓ Gábor (szerk.) (2002): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának jubileumi évkönyve 1992–2002*. Pécs, Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma és Általános Iskolája. 5. http://www.pecsirefkoll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/PRK_evkonyv_1992_2002.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

³⁹ BALOGH János – KOVÁCH Péter (szerk.) (2021): *A Pécsi Református Kollégium évkönyve 2016–2020*. Pécs, Pécsi Református Kollégium. 7. http://www.pecsirefkoll.hu/images/intezmeny/fajlok/prk_evkonyv_2020_webre.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

⁴⁰ I. m. 7.

⁴¹ Uo.

Keresztyén oktatási-nevelési intézményként a Pécsi Református Kollégium elkötelezett a legkülönbözőbb életkorú gyermekek, tanulók minél sokrétűbb tudás- és készségbeli gazdagításában, lehetőségek biztosításában önmaguk kibontakoztatásához, s az eredmények háttérében szükséges lépéssorok megtételét közvetlen támasz nyújtásával, példaadással kíséri. Mindenki a saját belső útjait is járhatja, s főleg kiemelkedőbb képességű személyiség számára lehet fontos az elmélyülés, akár az elzárkózás is társaitól, mégis megerősítést kap abban, hogy ő sincs egyedül.

A 2002–2006. évi évkönyvben dr. Hoppál Péter főigazgató úr összegző gondolatai a Magyarországi Református Egyház címerében is szereplő vezérigét állítják középpontba: „Ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (Róm 8,31).⁴² Ezzel az adódó próbatételekben nyújt további kapaszkodót, és megerősíti, hogy akadály esetén is fontos kitarítani, nehezebben megválaszolható kérdések, megoldhatatlannak érzett feladatok esetén sem szabad feladni, hiszen sosem vagyunk egymagunkban.

A múlt értékeire való építkezés, a megtapasztalható örömteli eredmények közös megélése-megbecsülése, az egyéni elmélyülésre lehetőséget adó, egyúttal az összetartozást is megerősítő élmények átölelik a Pécsi Református Kollégium évkönyveinek lapjait, s ezzel kifejezik a szellemiség tehetséggondozásban is betöltött jelentős támaszát.

Különleges egységbe formálja a Pécsi Református Kollégium tehetségsegítő szemléletét az internátusi tehetséggondozás. A legújabb évkönyvben a következő bibliai gondolattal tekint vissza Sümegi Péterné, az internátus vezetője: „...ti magatok is mint élő kövek épüljetek fel lelki házzá...” (1Pt 2,5).⁴³ Az Ige szava által megerősödhetünk abban, hogy a keresztyén szellemiség lelki építkezése az élet minden területén kell kísérsen, egyúttal a több évszázados református kollégiumi hagyományok nyomdokaiban nemcsak otthont, hanem hosszú távon is értéket, támaszt jelentő példát fontos átadni, végső soron a keresztyén identitást erősíteni a diákokban.

⁴² ÁCS Marianna – SZIGETHI Katalin (szerk.) (2006): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának évkönyve 2002–2006*. Pécs, Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma és Általános Iskolája. 9. http://www.pecsirefkoll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/evkonyv2002_2006.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

⁴³ BALOGH – KOVÁCH (2021), 339.

A református kollégiumok bemutatott példái is hűen tükrözik tehát azt a szellemiséget, ami az intézmények falain belül minőségi képzést s egyúttal lélekben való gyarapodást is nyújt a diákok számára. A tehetséggondozás vonatkozásában összegezve ezen intézmények világát megerősíthetjük a személyiség teljességére való hangolódás megvalósulását: az ismereteken túl az érzelmi készségek, valamint az összetartás élménye által a társas eszköztár fejlődésének támogatását, amely napjaink tehetséggondozó elveinek tükrében is értékes alapot biztosít a felnövekvő generációk képességeinek kibontakoztatása során. Ha mindezek közben a hitbéli elköteleződés támasza ugyancsak megélhető az intézmény falai között is, az további megerősítő kapaszkodót nyújt, a Lélek általi nemesedés útját pedig a református kollégiumok pedagógusai hűséggel szolgálták évszázadokon át.

Felhasznált irodalom:

- ÁBRÁM Tibor – SARKA Ferenc (2016a): Tehetségkereső és -fejlesztő programok a Magyarországi Református Egyház nevelési és oktatási intézményeiben, In: *Különleges Bánásmód*. II. 2. 89–96. <http://real.mtak.hu/80328/1/KB2016-2-089-W-0010-656680XX0--bram-Sarka.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- (2016b): A Magyarországi Református Egyház Tehetséggondozó stratégiája. Tehetségkereső és -fejlesztő programok a Magyarországi Református Egyház nevelési és oktatási intézményeiben, In: *Tehetség*. XXIV. 1. 14–17. http://www.mateh.hu/dokumentumok/Tehetség_2016_1.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- ÁCS Marianna – SZIGETHI Katalin (szerk.) (2006): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának évkönyve 2002–2006*. Pécs, Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma és Általános Iskolája. http://www.pecsirefkoll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/evkonyv2002_2006.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- BAJKÓ Mátyás (é. n.): *A magyarországi és az erdélyi protestáns kollégiumok 1777 és 1848 között*. Budapest.
- BALOGH János – KOVÁCH Péter (szerk.) (2021): *A Pécsi Református Kollégium évkönyve 2016–2020*. Pécs, Pécsi Református Kollégium. http://www.pecsirefkoll.hu/images/intezmeny/fajlok/prk_evkonyv_2020_webre.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

- BÁNFAI József (é. n.): *A sárospataki tehetségkutatás megindulása és a kísérlet „utóélete” a hazai szakirodalomban.* 15. <https://www.lib.pte.hu/sites/docs/polc/documents/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014/pdf/Csoka-Schmelczer-Szeberenyi-Pedagogia-oktatas-konyvtar-Pecs-PTEEKTK-2014-015-034.pdf> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- BARCZA József (1988): *A Debreceni Református Kollégium története.* Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- CSERMELY Péter (2019): Ajánlás, In: Szabó Zsuzsa (szerk.): *A tehetség kézikönyve.* Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 17. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- FEHÉR Ágota (2021): Tehetség gondozás és érzelmi biztonság, In: *Magyar Református Nevelés.* XXIII. 4. 93–104. <http://www.refpedi.hu/mrn2021/4/#page=93> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- FEHÉR Ágota – BÁLINT Ágnes: *Tehetség gondozás a Pécsi Református Kollégiumban régen és most évkönyvek üzenetei nyomán.* [megjelenés alatt].
- FODORNÉ NAGY Sarolta (2015): A tehetség gondozás és differenciálás bibliai-teológiai alapjai pedagógiai-pszichológiai kitekintéssel, In: *Sárospataki füzetek.* XIX. 3. 33–58. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SarospatakiFuzetek_2015/?pg=329&layout=s (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- FUSZEK Csilla (2020): *Interjú Csermely Péter professzorral az ECHA-ról, az ETSN-ről és a Teljeségről...* <https://tehetseg.hu/interjuk/az-echa-rol-az-etsn-rol-es-teljessegrol> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- HARSÁNYI István (1940): *A sárospataki tehetségkutató munka.* Sárospatak.
- HOPPÁL Péter – SZABÓ Gábor (szerk.) (2002): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziumának és Általános Iskolájának jubileumi évkönyve 1992–2002.* Pécs, Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma és Általános Iskolája. 5. http://www.pecsirefkoll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/PRK_evkonyv_1992_2002.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- HOPPÁLNÉ ERDŐ Judit – KISSNÉ MAKRA Ildikó– KOVÁCH Péter (szerk.) (2016): *A Pécsi Református Kollégium Gimnáziuma, Szakközépiskolája, Szakiskolája, Általános Iskolája és Óvodája Jubileumi évkönyv 2010–2016.* Pécs, Pécsi Református Kollégium. http://www.pecsirefkoll.hu/images/konyvtar/fajlok/sajat_kiadvanyok/PRK_evkonyve_2010-2016.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

- KÁDÁR Péter (2020): Hozzájárulás a tehetség fogalmának biblikus értelmezéséhez, In: *Magyar Református Nevelés*. XVII. 2. 5–10. http://refpedi.hu/sites/default/files/hir_kepek/2020_2_net%20%281%29.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- KALKMAN, Bert – De KOOL, Rieke – ROELEVELD, Evert (2012): *A keresztyén pedagógia esszenciája*. RPI-OGO-Driestar Educatief.
- KÁLVIN János (1991): *Tanítás a keresztyén vallásra*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- KATTEIN-PORNÓI Rita (2014): *A tehetségmentés szerepe Harsányi István munkásságában*. Kézirat. https://www.academia.edu/43980073/A_tehets%C3%A9gment%C3%A9s_szerepe_Hars%C3%A1nyi_Istv%C3%A1n_munk%C3%A1ss%C3%A1g%C3%A1ban (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- KÉT pont között a legrövidebb út a tehetség*. <https://tehetseg.hu/aktualis/ket-pont-kozott-legrovidebb-ut-tehetseg> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- LEHOCZKY Mária Magdolna (2016): Vallásos nevelés a református iskolában. Értéktöbbletek a református iskola szellemiségének munkálásában, In: Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó. 135–152.
- MCGRATH, Alistér (2007): *A keresztyén hit*. Budapest, Kálvin Kiadó.
- PÁLNÉ LENCSESZ Szilvia (2021): Kollégium és tehetséggondozás, In: Bán Magdolna (főszerk.): *30 éves az internátus. Új szőlőskert – a Kecskeméti Református Egyházközség hírmondója*. Kecskemét, Kecskeméti Református Egyházközség. 1. 3–6. <https://krint.hu/krint30/a-30-ev-margojara/kollegium-es-tehetseggondozas> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- PANKA Károly (szerk.) (192): *A Pataki diákvilág anekdotakincse*. 1. kötet. Budapest.
- SZATMÁRINÉ TÓTH-PÁL Ildikó (é. n.): *A tehetséggondozás hagyománya és gyakorlata a Sárospataki Református Kollégiumban*. <https://slideplayer.hu/slide/2008578/> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- SZENCZI Árpád (2017): A pedagógus elhívása, elhivatottsága, hivatala, In: Erdélyi Erzsébet – Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan. 195–196.
- SZENES MÁRTONNÉ DURUCZ Anna (2021): Kollégisták a gimnáziumban, In: Bán Magdolna (főszerk.): *30 éves az internátus. Új szőlőskert – a Kecskeméti Református Egyházközség hírmondója*. Kecskemét, Kecskeméti Református Egyházközség. 1. 8. <https://krint.hu/krint30/a-30-ev-margojara/kollegistak-a-gimnaziumban> (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).

- TÓTH László – SARKA Ferenc (2019): A hazai tehetségsegítés története, eredményei 1990-ig, In: Szabó Zsuzsa (szerk.): *A tehetség kézikönyve*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 23–43. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).
- TÓTH Tamás (2014): A magyar kollégiumi tehetséggondozás története, In: Balogh László – Bolló Csaba – Dávid Imre – Tóth László – Tóth Tamás (szerk.): *A pedagógusok, szülők együttműködése és a kollégiumok szerepe a tehetségfejlesztésben*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége. 194–202. https://tehetseg.hu/sites/default/files/konyvek/geniusz_31_net.pdf (utolsó megtekintés dátuma: 2022. január 10.).